

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ
ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

α. ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ 'Η ΛΟΓΙΚΗ, ΚΕΡΚΥΡΑ, 1824

β. ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ, ΚΕΡΚΥΡΑ, 1828

Τὸ χειρόγραφο φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα (1767-1829) συγκροτήθηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του στὴ Βιέννη (τέλη Σεπτεμβρίου/ἀρχὲς Ὀκτωβρίου 1787 - Ἰούλιος 1795). Ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς διαμονῆς τοῦ Ψαλίδα στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα σώζονται τὰ πρωτόλεια δοκίμιά του (1789) *Νηφάλιος καὶ φιλόπνος, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ζωηφόρον τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασιν, Γνώθι σαυτόν, Καιροῦ φείδου καὶ Μέτρον ἄριστον*¹, πού συναρτῶνται μὲ τὶς σπουδές του στὴν Ἀκαδημία καὶ τὴν παρακολούθηση ἰδιωτικῶν μαθημάτων φιλοσοφίας², ἡ *Λογικὴ κατὰ Νεωτέρους μὲν συντεθεῖσα, μεθόδῳ δὲ μαθηματικῇ ἐξυφανθεῖσα* (1793)³, καθὼς καὶ ἡ *Μεταφυσικὴ* (1794)⁴. Τὸ βασικὸ του σύγγραμμα *Ἀληθῆς Εὐδαιμονία*

1. Περιλαμβάνονται στὸν αὐτόγραφο κώδικα 33 τοῦ Ἀρχείου Ψαλίδα πού ἀπόκειται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Βλ. Κώστας Θ. Πέτσιος, «Σύμμικτα περὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα μὲ βάση τὸ Ἀρχεῖο του», *Ὁ Ἐραμιστὴς* 24 (2003), σσ. 202-206.

2. *Ὁ.π.*, σσ. 203, 205.

3. Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Λογικὴ κατὰ Νεωτέρους μὲν συντεθεῖσα, μεθόδῳ δὲ μαθηματικῇ ἐξυφανθεῖσα χάριν τῶν φιλομούσων Ἑλλήνων*. Μέρος Α'ον, Ἐν Βιέννῃ, 1793φ ἔτει. Μέρος Β', Ἐν Βιέννῃ, 1793 ἔτει, Φεβρουαρίου 2^α. Πρόκειται γιὰ τὸ χφ. 1155 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ΕΒΕ). Βλ. Ἰωάννης Σακελλίων - Ἀλκιβιάδης Ι. Σακελλίων, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθῆναις, 1892, σσ. 209-210. Τὰ περιεχόμενα τοῦ ἔργου καὶ ὀρισμένα ἀποσπάσματα, μὲ βάση μεταγενέστερο ἀντίγραφο, παρατίθενται στό: Κώστας Θ. Πέτσιος, *Ἡ Λογικὴ στὴ Νεότερη Ἑλλάδα*. Τόμος Β', Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, 1999, σσ. 169-180.

4. Παραδίδεται ἀπὸ τὰ χφ. 828 τῆς Βιβλιοθήκης του Λένινγκραντ καὶ 1157 τῆς ΕΒΕ, καθὼς καὶ ἀπὸ χειρόγραφες ἐπιτομές. Βλ. τὴν ὑπὸ δημοσίευση σχετικὴ μελέτη μου στὸν *Ἐραμιστὴ* 25 (2005).

(1791)⁵, καὶ τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴ Βιέννη⁶ ἀντιπροσωπεύουν ἓνα ἐλάχιστο τμῆμα τῆς σύνολης συγγραφικῆς του παραγωγῆς, ἡ ὁποία ἐμπλουτίσθηκε μετὰ τὴν ἐπιστροφή στα Ἰωάννινα, στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1795⁷, μὲ μεταφράσεις, πονήματα Ἱστορίας, Φυσικῆς καὶ Γεωγραφίας, διδακτικὰ ἐγχειρίδια φιλολογικοῦ κυρίως περιεχομένου, καθὼς καὶ μὲ εὐσύνοπτες πραγματεῖες φιλοσοφικοθεολογικῆς καὶ πολιτικοκοινωνικῆς ὕφης⁸. Χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Ψαλίδα καὶ ἐπιτομές τους ποὺ ἐκπονήθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο βρίσκονται διάσπαρτα σὲ ἰδιωτικὲς καὶ δημόσιες Βιβλιοθήκες τῆς ἡμεδαπῆς καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, καὶ στὸ ἀποκείμενο στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ) Ἀρχεῖο του ὑπάρχουν ὀρισμένα μονόφυλλα, δίφυλλα καὶ τετράφυλλα, τῶν ὁποίων ἡ σύνθεση ἐξυπηρετοῦσε ἀνάγκες τῆς διδακτικῆς πράξης, καὶ ἡμιτελῆ ἔργα, τὰ ὁποῖα φανερώνουν τὴν πρόθεση τοῦ Ἰωαννινιώτη στοχαστῆ νὰ ἐπεξεργασθεῖ παλαιότερες συνθέσεις του.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ μακροχρόνιος περίοδος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ψαλίδα στὰ Ἰωάννινα (1 Φεβρουαρίου 1796 - Αὐγούστος 1820) ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ μετοίκησή του στὸ Ζαγόρι, ἀπὸ ὅπου μετὰ ἀπὸ βραχύβια παραμονὴ μετέβη στὴν Κέρκυρα, τὸν Ἰούνιο / Ἰούλιο τοῦ 1820. Ὁ Ψαλίδας μετέφερε στὸ νησί τῶν Φαιάκων «τὴν Βιβλιοθήκην» του⁹ καὶ ἄρχισε νὰ παραδίδει ἰδιωτικῶς μαθήματα¹⁰, ἐνῶ στὶς 15 Ἰουνίου 1825 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία¹¹. Ἡ διαμονὴ

5. Ἀποσπάσματα δημοσιεύονται στὸ: Νίκος Κ. Ψημμένος (ἀνθολογία κειμένων, εἰσαγ., σχόλ.), *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821*. Τόμος Β'. *Ἡ ἐπικράτηση τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας. Μετακορυδαλικὴ περίοδος*, Ἀθήνα, 1989, σσ. 197-222 (= Τμῆμα Δεύτερον. Περὶ ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς).

6. Κώστας Θ. Πέτσιος, «Παρατηρήσεις στὸ δημοσιευμένο ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα (1767-1829). Ἀνέκδοτα στοιχεῖα», *Ἡπειρωτικὰ Γράμματα* 3 (2003), σσ. 163-194.

7. Βλ. *Κατάστιχον τῶν Ἐξόδων τοῦ οἴκου 1798φ, Δεκεμβρίου Αη. Περιέχον καὶ τὰ ἔξοδα τῶν ἀπερασμένων χρόνων ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἦλθον ἀπὸ Βιέννην 1795φ Σεπτεμβρίου 14*, Ἰωάννινα. ΓΑΚ, *Ἀρχεῖο Ψαλίδα*, ἀρ. 6. Βλ. Κωνσταντῖνος Διαμάντης, *Ἀπαντα*, Τόμος 12-13, Ἀθήνα, 1991, σ. 249.

8. Πλήρη στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐργογραφία τοῦ Ψαλίδα παρατίθενται στὴν «Εἰσαγωγὴ» τοῦ ὑπὸ ἐκδοσὴ Α' Τόμου τῶν *Ἀπάντων* του, τὴν ὁποία ἐπιμελεῖται ὁ γράφων.

9. ΓΑΚ, *Ἀρχεῖο Ψαλίδα*, *Ἐπιστολὴ* 141 (= 6 Νοεμβρίου 1822). Πβ. Μαρία Παντελιοῦ, *Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας στὴν Κέρκυρα (1822-1828)*, Ἰωάννινα [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας], 1976, σ. 14.

10. Βασικὴ πηγὴ μας εἶναι ἡ ἀνέκδοτη *Ἀλληλογραφία* του. Βλ. ἐνδεικτ., Μαρία Παντελιοῦ, *Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας στὴν Κέρκυρα*, σσ. 29 κ.έ.

11. Σταμάτιος Δ. Κρίνος, «Ἀθανάσιος Ψαλίδας», *Ἑστία*, Τόμος 7ος (ἀρ. 167), 11 Μαρτίου 1879, σ. 150. Ὁ Ψαλίδας παρὰ τις διαβεβαιώσεις τοῦ λόρδου Guilford (Frederick North, 1766-1827) δὲν δίδαξε τελικῶς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Τὴν πικρία γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ του ἐκφράζει στὴ διαλογικῆς μορφῆς ἀνέκδοτη *Συνομιλία ὀγδόη*, τὴν ὁποία συνέθεσε στὴν Κέρκυρα (terminus post quem 1826/1827). Βλ. Κώστας Θ. Πέ-

στὴν Κέρκυρα, μέχρι τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1828, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς ἀτελέσφορες προσπάθειες νὰ ἐκδώσει τὰ χειρόγραφα φιλοσοφικά του ἔργα¹² καὶ ἀπὸ μία ἔντονη συγγραφικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς διδασκαλίας. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ σώζονται ἀρκετὰ ἀνοκλήρωτα ἐγχειρίδια φιλολογικοῦ περιεχομένου¹³ καὶ εὐάριθμα ἡμιτελῆ φιλοσοφικά μελετήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀνέλιξη τῆς σκέψης του.

Στὴ συγκεκριμένη ἐνότητα ἀνήκουν καὶ τὰ δύο κείμενα ποὺ ἐκδίδουμε στὴν παροῦσα μελέτη. Ἀμφότερα συντάχθηκαν στὴν Κέρκυρα τὸ 1824 καὶ 1828 καὶ ἐπιβεβαιώνουν θεωρητικὲς ἀναπτύξεις τῶν ἐτῶν 1793-1794. Στὸ πρῶτο κείμενο ποὺ τιτλοφορεῖται *Γνωθὶ Σαυτὸν ἢ Λογικὴ*, 1824, Μαρτίου 15, Κερκύρα, εἶναι ἐμφανεῖς οἱ ἀπηχῆσεις τῆς *Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου* τοῦ Immanuel Kant καὶ πρὸ συγκεκριμένα τῶν θέσεων ποὺ καταχωρίζονται στὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο μέρος τῆς «*Υπερβατικῆς Στοιχειολογίας*», δηλαδὴ στὴν «*Υπερβατικὴ Αἰσθητικὴ*» καὶ τὴν «*Υπερβατικὴ Λογικὴ*»¹⁴. Σύμφωνα μὲ ὅσα μέχρι σήμερα γνωρίζουμε ὁ Ψαλίδας ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐκτενῶς στὶς καντιανὲς καθαρὲς μορφὲς τῆς ἐποπτείας, δηλαδὴ τὸν *χῶρο* καὶ τὸν *χρόνο*, καθὼς καὶ στὶς καθαρὲς ἐννοιες τῆς *διάνοιας*, δηλαδὴ τὶς *Κατηγορίες*, στὰ χειρόγραφα ἔργα του *Λογικὴ* (1793)¹⁵

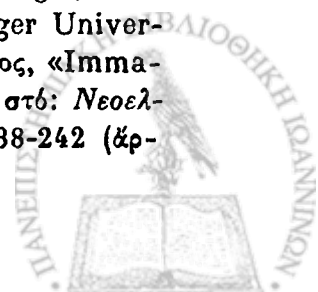
τσιος, «Παρατηρήσεις στὸ δημοσιευμένο ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα», σ. 164· τοῦ ἰδίου, «Σύμμικτα περὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα μὲ βάση τὸ Ἀρχεῖο του», σ. 203.

12. Μαρία Παντελιῶ, *Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας στὴν Κέρκυρα*, σσ. 20-21.

13. Βλ. ἐνδεικτ., Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Γενικὴ Ἱστορία*, 1825, Ἰανουαρίου 15, Κερκύρα, φφ. 41 (= ΓΑΚ, ἀρ. 18)· *Μέρος Βον περὶ Λατινικῆς Συντάξεως*, 1826, Αὐγούστου 31, Κερκύρα φφ. 8 (= ΓΑΚ, ἀρ. 48)· *Μέρος Τρίτον. Συντακτικόν*, 1827, φφ. 11 (= ΓΑΚ, ἀρ. 22).

14. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Riga, 1791 (1 Aufl. = A)· Riga, 1787 (2 Aufl. = B) [= *Kants Gesammelte Schriften*. Hrsg., von der königlich Preusichen Akademie der Wissenschaften (στὸ ἐξῆς: AA), Bd. IV, Berlin, 1911 καὶ III, Berlin, 1911 ἀντίστοιχα. Οἱ σχετικὲς ἀναλύσεις στὸ: AA, A 19 κ.έ., 79 κ.έ., B 33 κ.έ., 105 κ.έ. (= *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*. Μετάφρ., Ἀναστάσιος Γιανναράς. Τόμος Α', Ἀθήνα, 1977, σσ. 105 κ.έ. Τόμος Β', Ἀθήνα, 1979, σσ. 47 κ.έ.).

15. Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Λογικὴ* (χφ. ΕΒΕ), σσ. 167 κ.έ. (= §§ 328 - 330). Τὸ κείμενο δημοσιεύεται στὸ: Κώστας Θ. Πέτσιος, *Ἡ Λογικὴ στὴ Νεότερη Ἑλλάδα*, Β', σσ. 175-177. Βλ. ἐπίσης, Kostas Th. Petsios, «Kants Kategorienlehre im Werk von Athanasios Psalidas», στὸ: *Eugenios Vulgaris und die Neugriechische Aufklärung in Leipzig*. Beiträge der Konferenz an der Universität Leipzig, Institut für Klassische Philologie, Abteilung Byzantinische und Neugriechische Philologie, vom 16.-18. Oktober 1996. Hrsg., von Günther S. Henrich, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2003, σσ. 64-65 (ἄρθρο σσ. 55-65). Πβ. Κώστας Θ. Πέτσιος, «Immanuel Kant καὶ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Καταγραφή μίας γνωριμίας», στὸ: *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία*. Ἐπιμ., Κωνσταντῖνος Βουδούρης. Ἀθήνα, 2000, σσ. 238-242 (ἄρθρο: σσ. 235-257).

Γνωστὸν Σαβόνι

ἢ

Λογική.

1824:

Μαθητῶν Κυρίου.

Ποίημα.

51

Ἡ μὲν ὑπερβολὴ, ἡ δὲ ἰσορροπία, ἡ
ἄμετρος ἀπογοητευτικὴ ἰσότης, ἡ δὲ ἐπιθυμία
καὶ ἡ ἀπογοήτευσις, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ δὲ
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία.

52

Ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία.

53

Ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία,
ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία, ἡ ἀκαταστάσιμος ἐπιθυμία.

καὶ *Μεταφυσική* (1794)¹⁶. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω, διαθέτουμε καὶ ἄλλα αὐτόγραφα τεκμήρια, καθὼς καὶ ἔμμεσες μαρτυρίες ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὸ ἀδιάλειπτο ἐνδιαφέρον τοῦ Ψαλίδα γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Kant. Ὅμως πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴ σημασία τῆς νέας πηγῆς, διότι ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς προσεγγίσεις οἱ ὁποῖες ἀποτυπώνονται στὸ *Γνώθι Σαυτόν*, ποὺ συντάχθηκε πέντε χρόνια πρὶν τὸν θάνατό του (20 Ἰουλίου 1829), προκύπτει ἀναμφίλεκτα ὅτι ὁ Ψαλίδας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ χειρόγραφό του δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικῶς στὸν Kant, ἀναγνώριζε τὶς προκείμενες τῆς γνωσιοθεωρίας του ὡς τὴν πληρέστερη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συντελεῖται τὸ γνωστικὸ γεγονὸς καὶ ἀξιοποιοῦσε τὴ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ φιλοσόφου τοῦ Kōnigsberg στὰ μαθήματά του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ *Λογικὴ καὶ Μεταφυσική*, ἔτος 1828 Ἰανουαρίου 8η, εἰς Κερκύραν, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ σωζόμενες εἰσαγωγικὲς παράγραφοι ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ ὕστερα φιλοσοφικὰ σχεδιάσματα τοῦ Ψαλίδα. Διαθέτουμε πλήρες αὐτόγραφο σύγγραμμα μὲ τὸν ἴδιο τίτλο (1804), τὸ ὁποῖο παραδίδεται καὶ ἀπὸ μεταγενέστερα ἀντίγραφα¹⁷, χωρὶς ὅμως τὴ συγκεκριμένη *Εἰσαγωγή*, ἡ ὁποία, ἐνῶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ Α' Κεφάλαιο τῆς χειρόγραφης *Λογικῆς* τοῦ Ψαλίδα (: *Περὶ Φιλοσοφίας ἐν Γένει*)¹⁸, ὡς δομὴ καὶ περιεχόμενο παρουσιάζει ἀξιοσημείωτες διαφορὲς.

Διατηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τῶν πρωτοτύπων καί, σὲ γενικὲς γραμμὲς, ἡ στίξις. Κεφαλαιογραφήθηκαν οἱ λέξεις μετὰ ἀπὸ τελεία.

16. Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Μεταφυσική* (χφ. 828 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λένινγκραντ), φφ. 68^ρ κ.έ. (= §§ 226 κ.έ.). Βλ. σημ. 4 παραπάνω.

17. Ἐνα ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ μαθητῆ τοῦ Ψαλίδα Σπυρίδωνος Μανάρη (1806-1886), ὁ ὁποῖος, ὅπως διαβάζουμε στὸ ἐξώφυλλο, «ἠκροάσθην κατὰ τὸ 1825 ἐν Κερκύρα» τὸ συγκεκριμένο μάθημα.

18. Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Λογικὴ* (χφ. ΕΒΕ), σσ. 3-24 κ.έ. (= §§ 1-45).

[Ἀθανασίου Ψαλίδα]

φ. 1^ρ

Γνώθι Σαυτόν.

ἢ

Λογική.

1824:

5

Μαρτίου 15: Κερκύρα*

// Λογική.

φ. 2^ρ

§ 1

Ἡμεῖς ὑπάρχομεν, καὶ τοῦτο τὸ γνωρίζομεν, καὶ εἴμεσθε
πληροφορημένοι. Τοῦτο ὅπου μᾶς κάμνει νὰ γνωρίζωμε, ἢ καλῆ- 10
τερα νὰ εἰπῶ, τοῦτο ὅπου γνωρίζει εἰς ἡμᾶς, καὶ νοεῖ, διακρί-
νει καὶ τὸν ἑαυτόν του, καὶ τὰ ἔξω ἀπὸ αὐτὸ πράγματα, ψυχὴ
κοινῶς ἀπὸ ὅλους ὀνομάζεται.

§ 2

Ἡ ψυχὴ μας δὲν ἔμπορεῖ νὰ διακρίνη τὰ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυ- 15
τόν της πράγματα ἀμέσως, ἡγοῦν οὔτε ἡ ψυχὴ ἀμέσως ἐνεργεῖ
εἰς αὐτά, οὔτε αὐτὰ ἀμέσως προσβάλλουν εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἐμ-
μέσως διὰ τοῦ σώματός της, ὅπου τὸ λέγει ἐδικόν της καὶ ὡς ὑ-
πήκοον εἰς αὐτήν, καὶ ὡς κατὰ τὴν θέσιν του πρόξενον εἰς αὐτὴν
ιδεῶν. Αἱ προσβολαῖς λοιπὸν τῶν ἔξω ἀντικειμένων ἀμέσως 20
προσβάλλουν εἰς αὐτό, καὶ δι' αὐτοῦ διοχετεύονται εἰς τὴν ψυ-
χὴν, καὶ ἐξ ἐναντίας τῆς ψυχῆς τὰ βουλήματα.

§ 3

Τὸ σῶμά μας εἶναι μὲ ἓνα δέρμα σκεπασμένον καὶ ἐξωτε- 25
ρικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, καὶ τοῦτο τὸ δέρμα παντοῦ ἔχει τὴν γε-
νικὴν αἴσθησιν τῆς ἀφῆς, καὶ αὐτὴ εἶναι διακριτικὴ τῆς θερ-
μότητος καὶ κρυάδας, τοῦ ἀπαλοῦ καὶ σκληροῦ, τοῦ λείου, καὶ
τραχέως, καὶ τοῦ διαστήματος. Τούτων λοιπὸν τὴν αἴσθησιν
τὴν παρατηροῦμεν μόνιμην καὶ πρώτην, τὴν ὁποῖαν μόνος ὁ θά-
νατος τὴν // ἐξαλείφει. Ἐπάνω ὁμοίως εἰς αὐτὴν τὴν ἀφὴν κατὰ 30 φ. 2^ν
τόπους πολλὰ μικροῦς ἐνετύπωσεν ὁ θεὸς καὶ ἄλλαις ἐξ αἰσθη-
σεως, ὅπου εἶναι ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις, ἡ πεῖ-
να, καὶ ἡ δίψα, καὶ τούταις ἐπαίσθητες νὰ ὀνομάζονται εἶναι δι-

* ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἀθανασίου Ψαλίδα, χφ. 75, φφ. 4.

καιον, ὡς ἐπὶ τῆς ἀφῆς τυπωμέναις· ὅθεν καὶ εὐαπόθεταις, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ προφυλαγμέναις. Κάθε μιὰ λοιπὸν ἔχει ξεχωριστὰ ἀντικείμενα καὶ κάθε μιὰ ἀποβλέπει εἰς διαφύλαξίν μας, ἡδονὴν μας, καὶ αὐξήσιν τῶν γνώσεών μας, ἔξω ἀπὸ τὴν πεῖναν, καὶ δίψαν, ὅπου μόνον εἰς διαφύλαξίν μας ἀποβλέπουν, καὶ ἀπὸ τὴν ἀφήν καὶ ὄρασιν, ὅπου ἔχουν κοινὸν ἀντικείμενον τὸ διάστημα μόνον.

§ 4

Μὲ αὐτὰ τάχα τὰ ἑπτὰ αἰσθητήρια ἐξαντλοῦνται ὅλαις αἱ ἐνέργειαις τῆς φύσεως; φρόνιμος νὰ τὸ εἰπῇ δὲν ἡμπορεῖ ἐπειδὴ εἰς πολλὰ εἶδη ζῶων βλέπομεν ὀλιγότερα αἰσθητήρια. Πιθανὸν λοιπὸν νὰ εἶναι καὶ περισσότερα.

§ 5

Τοῦτα λοιπὸν τὰ αἰσθητήριά μας, ὅπου εἶναι τόσα ἐνεργητικὰ ὄργανα τῆς ψυχῆς αἰσθητικοενεργητικά, δὲν ἐνεργοῦν κατὰ πάντα τρόπον μορφώνοντας ταῖς προσβολαῖς τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ παρατηροῦμεν, ὅτι μόνον κατὰ δύο τρόπους, ἡγουν τὸ ἓνα ἀντικείμενον χῶρια ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἢ τὸ ἓνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο· καὶ τὴν πρώτην μορφήν τὴν λέμε τόπον, καὶ τὴν δευτέραν χρόνον. Καὶ ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀφή ταῖς ἔχει καὶ ταῖς δύο, αἱ ἄλλαις ὁμοίως τὸν χρόνον μόνον.

φ. 3^γ

// § 6

Κάθε λοιπὸν ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον διὰ νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὴν ψυχὴν, πρέπει νὰ προσβάλλῃ εἰς τὰ αἰσθητήρια τοῦ σώματός της ἀμέσως, καὶ ἡ προσβολὴ νὰ μορφωθῇ ἀπὸ τὸν τόπον, καὶ χρόνον, καὶ ἔτσι νὰ διοχετευθῇ εἰς τὴν ψυχὴν, διὰ νὰ διακριθῇ· καὶ ἂν δὲν ἀκολουθήσῃ αὐτὴ ἡ μόρφωσις, ἡ ψυχὴ δὲν διακρίνει τίποτε. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι τὸ πρῶτον ὄριον τῶν γνώσεών μας, καὶ πρέπει νὰ τὸ φυλάττωμεν καλά, διὰ νὰ μὴ πίπτωμεν εἰς ἀτοπίαις.

§ 7

Παρατηροῦμεν πρὸς τούτοις, ὅτι οὔτε ἡ ἐξωτερικαῖς προσβολαῖς ὠφελοῦν εἰς ταῖς αἰσθήσεις, οὔτε ἡ μόρφωσις τῶν αἰσθητηρίων, ἂν ἡ ψυχὴ δὲν προσέχη. Ἄρα διὰ νὰ γένη γνώσις χρειάζονται τρία· ἀντικείμενα προσβάλλοντα ἀμέσως, αἰσθητήρια ζῶντα καὶ μορφωτικά τῶν προσβολῶν, καὶ προσοχὴ τῆς ψυχῆς ἀντιληπτικὴ, ἢ διακριτικὴ, καὶ αὐτὴ ἡμπορεῖ νὰ λέγεται καὶ αἰσθησις ἐσωτερικὴ, καὶ συνείδησις, διὰ τῆς ὁποίας διακρίνομεν, ὅτι διακρίνομεν.

§ 8

Λοιπὸν ἡ προσβολαῖς τῶν ἀντικειμένων μορφωμέναις ἀπὸ ταῖς μορφωτικαῖς αἰσθησές μας γίνονται φαινόμενα, καὶ αὐτῶν ἢ Ἰδέαις διοχετευμέναις εἰς τὴν ψυχὴν καταντοῦν νοούμενα, καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὰ καταγένηται ἡ γνωστικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς. Ἄρα // οὔτε φαινόμενα χωρὶς ἀντικείμενα, ἤγουν χωρὶς ἀντικειμένων προσβολαῖς, [...] καὶ χωρὶς μορφωτικαῖς ἐνεργητικοπαθητικαῖς αἰσθησες, οὔτε νοούμενα χωρὶς φαινόμενα, οὔτε γνῶσις τῶν νοουμένων, ἂν δὲν καθυποβληθοῦν εἰς ταῖς μορφωτικαῖς δυνάμεις τῆς γνωστικῆς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὅπου λέγεται Νοῦς· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὄριον καὶ θεμέλιον τῶν φυσικῶν γνώσεών μας.

5

φ. 3v

10

§ 9

Ὁ νοῦς μας εἶναι δυνάμεις ἐνεργητικὴ, καθὼς καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμη, καὶ ἐνεργεῖ, καθὼς παρατηροῦμεν μὲ τρόπους προσδιωρισμένους, ὅπου εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἡ σχέσις, ὁ τρόπος, καὶ ὁ χρόνος. Ἐπειδὴ ἦταν ἀδύνατον νὰ νοήσῃ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ποσοῦ, καὶ νὰ τὰ ἀριθμήσῃ, ἢ νὰ τὰ μετρήσῃ ὁ νοῦς μας, ἂν δὲν ἦταν πλασμένος μὲ τὴν μορφήν τοῦ ποσοῦ φυσικά. Λοιπὸν προϋπάρχει ἡ μορφή τοῦ ποσοῦ τριπλῆ εἰς τὸν νοῦν μας, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἢ διὰ τῆς ὁποίας μορφοῦνται τὰ ἀριθμούμενα καὶ μετρούμενα ἀντικείμενα ἢ ὡς ἓνα, ἢ ὡς πολλά, ἢ ὡς ὅλα. Καὶ αὐταῖς εἶναι τρεῖς μορφαῖς τοῦ ποσοῦ ἔμφυταις εἰς τὸν νοῦν μας καὶ ἐνδιάθεταις, καὶ εἰς ὅποιον εἶναι ζωηρότεραις θεόθεν ἐντυπωμέναις, αὐτὸς γίνεται καὶ μαθηματικώτατος, ἂν βαλθῇ νὰ μάθῃ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, ὅπου καταγένηται μοναχὰ εἰς τὴν ποσότητα. Καθὼς φυσικά ἔχουν μερικοὶ καὶ τὴν δρασιν ἢ ἄλλην αἰσθησὴν ὀξυδερκῆ.

15

20

25

// § 10

Ἡ δευτέρα κατηγορία εἶναι τὸ ποιόν, ἢ ἡ ποιότητα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς μας διακρίνει τὰ πεποιωμένα φαινόμενα κατὰ τρεῖς τρόπους εἰδοποιημένους ἢ φυσικά μορφωμένους, ἤγουν κατὰ τὴν τελειότητα, ἀπόφασιν, καὶ περιορισμόν, ἤγουν μὲ τὴν τελειότητα ἐννοοῦμεν ὅλα τὰ δυναμικὰ καὶ θετικὰ ὄντα, καὶ τὰ ἐναντία τούτων μὲ τὴν ἀπόφασιν, ὅπου εἶναι ἢ ἀδυναμίαις καὶ στέρησες τῶν ἀντικειμένων. Καθὼς καὶ μὲ τὸν περιορισμόν διακρίνομεν τὸν βαθμόν τῶν προσδιωρισμένων δυνάμεων καὶ ἀδυναμιῶν, θέσεων καὶ στέρησεων τῶν ἀντικειμένων, ὅπου ἔγιναν φαινόμενα, καὶ κατάντησαν νοούμενα.

30

35

φ. 4r

§11

Ἡ τρίτη κατηγορία εἶναι ἡ σχέσις, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ νοῦς
 μας εἶναι φυσικὰ μορφωμένος νὰ ἐννοῇ τὰ ἀλληλένδετα νοούμε-
 να κατὰ τρεῖς τρόπους, ἡγουν κατὰ τὴν οὐσίαν, αἰτίαν καὶ ταυ-
 5 τότητα*.

.....
 .....

---

* Τὸ χφ. διακόπτεται στὴν παράγραφο στὴν ὁποία ὁ Ψαλίδας παρουσιάζει τὴν τρίτη Κατηγορία, ἐκ τῶν τεσσάρων πού περιλαμβάνει στὸν «Πίνακά» του ὁ Kant («*Tafel der Kategorien*»). Βλ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, AA, B 106 (= *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, Β', σ. 49). Γιά τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ θέματος βλ. τίς μελέτες πού μνημονεύονται στὴ σ. 285, σημείωση 15 παραπάνω. Τὸ ἐνδιαφέρον ζήτημα τῆς μετάφρασης τῶν καντιανῶν ὄρων δὲν θὰν μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ.

Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ.
Ἀθανασίου Ψαλίδα
ἔτος 1828 Ἰανουαρίου 8ῆ
εἰς Κερκύραν*.

φ. 1^Γ

// Προλεγόμενα τῆς Φιλοσοφίας

5 φ. 2^Γ

§ 1

Ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι δὲν εἶμαι τραπέζι, καὶ τὸ τραπέζι δὲν εἶναι βιβλίον, καὶ τὸ νερό δὲν εἶναι ἀέρας, οὐδὲ φωτιά. Τούτην τὴν γνῶσιν πρωτολαμβάνω, καὶ τὴν λέγω πρώτην, μερικὴν, καὶ αἰσθητικὴν, διότι τὰ φυσικὰ πράγματα ἐνεργοῦν εἰς τὰ αἰσθητήριά μου μερικῶς, δηλαδὴ ἓνα, ἓνα.

10

§ 2

Παρατηρῶ ἀκόμη, ὅτι ἂν σταθῶ καὶ ἐξετάξω τὰ ἴδια φυσικὰ πράγματα ἀπὸ τί εἶναι τὸ κάθε ἓνα, καὶ διὰ τί εἶναι, καὶ ποῖος τὸ ἔκαμε, καὶ μὲ τί, ἢ μπορῶ νὰ γνωρίσω καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν. Ἐπειδὴ αὐτὰ λέγομεν αἷτια τὸ ποῖος τὸ ἔκαμε, μὲ τί, ἀπὸ τί καὶ // διὰ τί; καθὼς ἂν ἐξετάξω τὸ νερό, εὕρισκω, ὅτι γένεται ἀπὸ ἓνα εἶδος ἀέρα, ὅπου οἱ φυσικοὶ τὸν λέγουσιν ὀξυγόνον, καὶ ἀπὸ ἄλλο ἓνα εἶδος, ὅπου τὸν ὀνομάζουσιν ὑδρογόνον, καὶ ἀπὸ τὸ θερμογόνον τὸ κοινὸν εἰς ὅλα τὰ σώματα. Τούτην τὴν γνῶσιν τὴν λαμβάνω δεύτερη, καὶ μὲ ἐξέταξην μεγάλην, καὶ διὰ νὰ τὴν καταλάβω καλὰ μεταχειρίζομαι ἐκείνην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μου, ὅπου λέγεται Λογικὴ, καὶ ὄχι μόνον τὰ αἰσθητήρια, καὶ τὴν ὀνομάζω δεύτερη, λογικὴν Αἰτιώδη, καὶ φιλοσοφικὴν, διότι οἱ φιλόσοφοι τὰ αἷτια ἐξετάζουν, ἀκόμη καὶ ἀνθρωπίνην, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι φυσικὰ τὰ αἷτια ἐπιθυμοῦν νὰ μάθουν· καὶ ἡ πρώτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὰ ζῶα. Διότι παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ αὐτὰ αἰσθάνονται.

15

20

25

φ. 2^Υ

§ 3

Ἄν πρὸς τούτοις παρατηρήσω τὴν ἑκτασιν τῶν ἰδίων φυσικῶν καὶ αἰσθητῶν πραγμάτων, ἢ τὸ βάρος, ἢ τὴν κίνησιν, καὶ θελήσω νὰ τὰ προσδιορίσω μὲ μέτρον κοινὸ καὶ γνωστὸ, τότε αὐτὸν τὸν προσδιορισμὸν, ἀφ' οὗ τὸν γνωρίσω, τὸν ὀνομάζω

30

* ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἀθανασίου Ψαλίδα, χφ. 49, φφ. 7. Μὲ πλάγια στοιχεῖα τυπώνονται οἱ λέξεις ποῦ εἶναι ὑπογραμμισμένες στὸ πρωτότυπο.

φ. 3^r // γνῶσιν τρίτην, ἢ μαθηματικὴν. Διότι οἱ μαθηματικοὶ κατα-
 γέρονται κοινῶς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ποσότητος. Καθὼς
 ἂν θελήσω νὰ προσδιορίσω τοῦτο τὸ νερό, πόσο βάρος ἔχει, τὸ
 μετρώ μετὰ τὸ κοινὸν μέτρον τὴν λίτραν, καὶ τότε λέγω, ὅτι εἰς
 5 τοῦτο τὸ ἀγγεῖο εἶναι τρεῖς λίτραις νερό. Καὶ τοῦτο τὸ τραπέ-
 ζι εἶναι πλατὺ μία πήχη, καὶ ὁ μάκρος του δύο πήχαις· καὶ ἡ σε-
 λήνη τελειώνει τὴν κίνησίν της σὲ τριάντα ἡμέραις σχεδόν.

§ 4

10 Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν, τὴν ὁποῖαν οἱ παλαιοὶ ἔλεγαν σοφίαν,
 εἶναι γνῶσις τῶν φυσικῶν αἰτίων τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων,
 καὶ τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν. Καὶ ἡ Μαθηματικὴ εἶναι γνῶσις τοῦ
 προσδιορισμοῦ τῆς ποσότητος.

§ 5

φ. 3^v 15 Ἐξηγήσαμεν τί ἐννοοῦμεν μετὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὅταν εἶναι
 εἰς τὸν νοῦν μας, ἤγουν ἀφ' οὗ τὴν μάθω // μεν, ὅπου συνηθί-
 ζουν νὰ τὴν λέγουν ὑποκειμένως καὶ καθ' ἑξίν, ὅταν ὁμοῦς ἡ φι-
 λοσοφία εἶναι συνθεμένη, ὅπου λέγεται ἀντικειμένως, τότε εἶναι
 σύστημα ἀληθειῶν τοῦ νοῦς καὶ τῆς θελήσεως διορθωτικῶν.
 "Ὅθεν ἡ φιλοσοφία ἔχει μέρη δύο, θεωρητικόν, καὶ πρακτικόν.
 20 Καὶ τὰ δύο ὡς τόσον ἀποβλέπουν εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώ-
 που. Εἰς τὸ πρῶτον μακθάνει ὁ ἄνθρωπος ὅσα πρέπει νὰ ἠξεύρη
 ὡς ἄνθρωπος· καὶ εἰς τὸ δεύτερον, ὅσα πρέπει νὰ κάνη ὡς ἄν-
 θρωπος.

§ 6

25 Τὸ θεωρητικὸ μέρος ἢ περιέχει ἀλήθειαις μερικαῖς, αἰσθη-
 τικαῖς καὶ ἀκολούθως φυσικαῖς, καὶ ὀνομάζεται φυσικὸ τοῦτο
 τὸ μέρος, ἢ ἐξηγεῖ ἀλήθειαις κοιναῖς, καθολικαῖς, ἀφηρημέναις,
 καὶ λέγεται μεταφυσικό. Τοῦτο τὸ μεταφυσικό, ὡς γενικό, εἶ-
 ναι χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον καὶ ἡ γλῶσσα του,
 30 καὶ ἡ φυσικὴ του διάθεσις τὸ ἀποδείχνει, καὶ εἰς ταῖς μεταφysi-
 καῖς ἀλήθειαις ταῖς γενικαῖς ἀγωνίζεται νὰ μεταφέρῃ ὅλαις ταῖς
 φ. 4^r φυσικαῖς καὶ με // ρικαῖς ἀλήθειαις τοῦ φυσικοῦ μέρους. "Ὅσα
 λοιπὸν ἐρμηνεύει καὶ τὸ φυσικό, καὶ τὸ μεταφυσικὸ μέρος τῆς
 φιλοσοφίας εἶναι ἐκεῖνα, ὅπου πρέπει νὰ μάθῃ ὁ ἄνθρωπος, ὡς
 35 ἄνθρωπος, καὶ νὰ κατασταθῇ ἀληθινὰ ἄνθρωπος, καὶ ὄχι ζῶο.

§ 7

Τὰ μέρη τοῦ φυσικοῦ μέρους εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Ἡ Μη-
 χανικὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐξηγεῖται ἡ κίνησις τῶν σωμάτων, καὶ οἱ
 διάφοροι τρόποι της, ἤγουν πῶς εὐκολώτερον κάθε σῶμα ἡμ-

πορεῖ νὰ κινηθῆ, ἡ Ὀπτική, ὅπου ἐρμηνεύεται ὁ τρόπος τῆς ὁρά-
σεως ὁ ἄτεχνος. Διότι τὸν τεχνικὸν τρόπον μὲ τοὺς καθρέπταις
τὸν ἐξηγεῖ ἡ Κατοπτρική, καὶ μὲ τὰ δίοπτρα, καθὼς μικροσκό-
πια, τηλεσκόπια καὶ πρίσματα ἡ Διοπτρική. Ἡ Φωτομετρία,
εἰς τὴν ὁποίαν ἐρμηνεύεται ἡ φύση, καὶ ἡ ἀκατάληπτη κίνηση 5
τοῦ φωτός, ἡ ταχυτάτη ἀπὸ ὅλαις ταῖς γνωσταῖς ταχύτηταις
ὄλων τῶν σωμάτων. Ἡ Ἀεροστατική, ὅπου ἐξηγεῖται τοῦ ἀέ-
ρα ἡ φύση καὶ τὰ ιδιώματα // καὶ τὰ διάφορα αὐτοῦ εἶδη. Ἡ φ. 4V
Ἡ Ὑδραυλική, ὅπου ἐρμηνεύεται τὸ ὕδωρ ἀπὸ τί συσταίνεται, καὶ
αἱ ιδιότηταις αὐτοῦ. Ἡ Ἡλεκτρική, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξηγεῖται 10
τὸ ἠλεκτρικὸν ρευστό, καὶ τὰ διάφορα ιδιώματά του. Ἡ Πυρο-
λογία, ὅπου ἐρμηνεύεται τί εἶναι ἡ φωτιά, καὶ ποῖα εἶναι τὰ ιδι-
ώματά της. Ἡ Γεωλογία, ὅπου ἐξηγέται φυσικῶς ἡ Γῆ, κα-
θὼς θάλασσα, βουνά, πεδιάδες, τὰ διάφορα εἶδη αὐτῆς, τὰ μέ-
ταλλα, τὰ ἀλάτια, τὰ πετράδια, τὰ λιθάρια, ἡγουν τὰ ὄρυκτά, 15
φυτὰ καὶ ζῶα. Ἡ Ἀτμοσφαιρολογία, ὅπου ἐρμηνεύονται ὅλα
τὰ φαινόμενα τῆς ἀτμοσφαιρας τῆς Γῆς, ὅπου εἶναι τὸ χιόνι, ἡ
βροχή, τὸ χαλάζι, αἱ ἀστραπαῖς, αἱ βρονταῖς, οἱ δαυλοί, οἱ ἀνε-
μοι καὶ τὰ παρόμοια. Ἡ Ἀστρονομία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξηγοῦ-
νται τὰ οὐράνια σώματα, αἱ κινήσαίς τους, αἱ ἀπόστασαίς τους, 20
ὁ ὄγκος τους, καὶ τὰ παρόμοια. Ἡ Φυσιολογία, ὅπου ἐρμηνεύε-
ται ὁ λόγος τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καθὼς καὶ εἰς
τὴν Παθολογίαν τοῦ ἀρρώστου σώματος. Ἡ Ἀνατομία, ὅπου
εἶναι γνῶσις // τῶν μερῶν τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Βο- φ. 5Γ
τανολογία, ὅπου ἐξηγεῖ τὰ ὄσα χόρτα καὶ βότανα χρησιμεύ- 25
ουν εἰς ταῖς ἀρρώστιας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ Χυμική, ὅπου δι-
δάσκει τὴν ἀνάλυση καὶ σύνθεση τῶν σωμάτων, ὅσα ἕως τὴν σή-
μερον ἐδοκίμασε μὲ μεγάλη ἐξέταξη καὶ κόπο. Ὅλα τοῦτα τὰ
μέρη τοῦ φυσικοῦ, ἐπειδὴ ἐρμηνεύονται καὶ ἀποδείχνονται μὲ
πειράματα, ὀνομάζεται Φυσικὴ Πειραματικὴ. 30

§ 8

Τὸ Μεταφυσικὸ μέρος, ἡ καταγένηται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν Ἰδε-
ολογίαν, ἡγουν πῶς αἰσθανόμεσθε, ἰδεαζόμεσθε, προσέχομε,
συγκρίνομε καὶ συλλογιζόμεσθε, καὶ τοῦτο τὸ περιέχει ἡ Λογι-
κή, ἡ ἐρμηνεύει γενικῶς καὶ ἀφηρημένως διὰ ὅλα τὰ πράγματα, 35
καὶ τοῦτο εἶναι ἡ κυρίως Μεταφυσική, τῆς ὁποίας τὰ μέρη κυ-
ρίως εἶναι δύο· περὶ ὄντος πεπερασμένου, καὶ περὶ ὄντος ἀπεί-
ρου, μὲ ὅλαις ταῖς ιδιότηταις τους. Ἀπὸ αὐτὴν ὡς τόσο δανεί-
ζονται ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες, ὡς καὶ οἱ γραμματικοί.

§ 9

φ. 5^v // Τὸ πρακτικὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας ἔχει μέρη δύο, τὸ Φυ-
 σικὸ Δικαίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον μαθαίνομεν τοὺς φυσικοὺς νόμους,
 κατὰ τοὺς ὁποίους ὑποχρεωνόμεσθε ἀπὸ τὴν φύση μας νὰ ζοῦ-
 5 μεν εἰς κάθε κατάστασι. Καὶ ἡ κυρίως Ἠθικὴ, ὅπου ἐξηγεῖται
 ἡ μετρίαση τῶν παθῶν μας, τὸ ὁποῖο μᾶς κατασταίνει ἀληθινὰ
 εὐτυχεῖς. Ἀπὸ τὸ φυσικὸ δικαίωμα κρέμεται καὶ τὸ πολιτικόν,
 καὶ τὸ ἔθνικόν, καὶ τὸ ἐγκληματικόν, καὶ τὸ κανονικόν, ἦτοι ἐκ-
 κλησιαστικόν, καὶ τὸ ἐμπορικόν, τὰ ὁποῖα παραδίδονται χωριστὰ
 10 οἱ Νομικοί. (α)

§ 10

Ἡ Μαθηματικὴ, ὅπου καταγένηται στὴν ποσότητα ἔχει
 μέρη πέντε, τὴν Ἀριθμητικὴν, τὴν Ἀλγεβρα, τὴν Γεωμετρίαν,
 τὴν Τριγωνομετρίαν, καὶ τὰς Κωνικαῖς Τομαῖς. Καὶ ὅλα τοῦτα
 15 τὰ μέρη εἶναι θεωρητικά, γενικὰ καὶ ἀφηρημένα, τὰ ὁποῖα προ-
 φ. 6^r σαρ // μύζονται εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα, καὶ τότε λέγεται μαθη-
 ματικὴ προσαρμοσμένη, καθὼς ἡ πρακτικὴ Γεωμετρία, ἡ Ἀρ-
 χιτεκτονικὴ, ἡ Πυροβολικὴ, ἡ Ὀχυρωματικὴ, ἡ Σχεδιαστικὴ,
 καὶ τὰ λοιπά.

20

§ 11

Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας, ὅπου εἶπα-
 μεν, πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμε τὴν φυσικὴν, ἢ φιλοσοφικὴν καὶ μα-
 θηματικὴν μέθοδον, ὅπου εἶναι νὰ προεξηγουμέν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα
 καὶ ἐξηγοῦν καὶ ἀποδείχνουν τὰ ἀκόλουθα. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ
 25 μέθοδος εἶναι φυσικὴ, ὡς καὶ οἱ γραμματικοὶ τὴν μεταχειρίζο-
 νται.

§ 12

Ἄν στοχασθοῦμε μὲ ἀκρίβειαν ὅλα τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας
 τί παραδίδουν, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος γενιέται χωρὶς νὰ ἤξεύρῃ τί-
 ποτε, καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔχουν // ἀναγκαίαν σχέσιν μὲ τὸν ἄνθρω-
 πον καὶ εἰς τὴν ζωὴν του καὶ εἰς τὴν εὐτυχίαν του, θέλει ἀναγκα-
 φ. 6^v 30 σθῆ βέβαιαν ἀείπῃ τὴν φιλοσοφίαν ἀναγκαιοτάτην, καὶ ὄχι μο-
 ναχὰ ὠφελιμωτάτην. Ἐπειδὴ ἡ ἄγνοια τῶν φυσικῶν του δικαι-
 ωμάτων τὸν κατασταίνει ἀνδράποδον, τῶν φυσικῶν φαινομέ-
 35 νων κατατρομασμένον, ὅπου νὰ φοβῆται καὶ ἀπὸ τὸν ἴσκιον του,
 τῶν θεϊκῶν ἀπελπισμένον καὶ ἄθλιον, καὶ αὐτόχειρα πολλαῖς
 φοραῖς, καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν, ἄχρηστον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην
 κοινωνίαν ὀλοτελῶς, καὶ ὄχι διαφορετικὸν ἀπὸ τὰ κτήνη. Αὐτὴ
 ἡ θεωρία, καὶ ὁ βαθὺς στοχασμὸς πρέπει νὰ ἐξυπνήσῃ εἰς κάθε
 40 πνευματώδη ἄνθρωπον μέγαν ἔρωτα τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀκο-

Λογικὴ π)

Μεταφυσική.

Ἀθανασίου Παλῖδα.

ἔτος 1825 Ἰαννουαρίου 4^{ης}

Ἰς Κερκύρας.

λούθως τῆς φυσικῆς του καὶ ἀληθινῆς εὐτυχίας.

φ. 7Γ

// Σχόλιον

- (α) Ἐμποροῦμεν ἀκόμη καὶ διαφορετικὰ νὰ θεωρήσωμεν τὴ φιλοσοφία, ἣ δηλαδὴ ἐξηγεῖ καὶ ἐρμηνεύει τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο πολύτιμον Γνώθι σαυτὸν, ὅπου εἶναι ἡ λογικὴ, ἡ γουὸν ἡ ἀνθρωπολογία. Ἡ ἐξετάζει τὰ ἔξω πράγματα, καὶ αὐτὰ ἡ τὰ θεωρεῖ γενικῶς, ἡ μερικῶς, καὶ τὸ πρῶτον ὀνομάζεται μεταφυσικό, καὶ τὸ δεύτερο μερικὸ καὶ φυσικό. Παντοῦ ὁμοῦς ἡ φιλοσοφία θέλει τὰ αἷτια, παντοῦ τὰς ἀρχάς. Ἄλλοι θεωροῦν τὸν ἀνθρώπον ὡς ὄν διανοητικὸν καὶ προαιρετικὸν καὶ δεκτικὸν γνώσεων καὶ ἐπιστημῶν. Τὸ διανοεῖσθαι ἐξηγεῖ ἡ *Λογικὴ*, τὸ προαιρεῖσθαι ἡ *Ἠθικὴ*, καὶ τὸ δέχεσθαι γνώσεις γενικαῖς τῶν ἀντικειμένων ἡ *Μεταφυσικὴ*, καὶ μερικαῖς ἡ *Φυσικὴ*.

. . . . .
. . . . .

ΣΧΟΛΙΑ

σ. 293, στ. 20: «τὸ θερμογόνον». Γιὰ τὴ σχετικὴ συζήτηση στὸν ἐλληνικὸ χῶρο βλ. Κώστας Θ. Πέτσιος (εἰσαγ., ἐπιμ., σχόλ.), *Ρήγα Βελεστινλῆ, Φυσικῆς Ἀπάνθισμα διὰ τοὺς Ἀγχίνους καὶ Φιλομαθεῖς Ἑλλήνας* (= *Ρήγα Βελεστινλῆ, Ἄπαντα τὰ σωζόμενα*, Τόμος Β'), Ἀθήνα, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, 2002, σσ. 256-258.

σ. 295, στ. 32-33: «Τὸ Μεταφυσικὸ [...] τὴν Ἰδεολογίαν». Ὁ ὄρος «ιδεολογία» δὲν ἀπαντᾶται στὴν *Ἀληθῆ Εὐδαιμονία* (1791). Βλ. Νίκος Κ. Ψημμένος, *Εὐρετήρια Κειμένων Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας. Β'. Εὐρετήριο «Ἀληθοῦς Εὐδαιμονίας τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα*, Γιάννινα, Α.Β.Ν.Φ., 1983. Ἡ ἀποψη τοῦ Ψαλίδα παρουσιάζει συνάφειες μὲ τὶς θέσεις τοῦ Βενιαμὶν Λεσβίου, *Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς*, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1820, σσ. ι' - ια', 115 (§ 108), ὁ ὁποῖος ἀπέδωσε στὰ ἐλληνικὰ τὸν ὄρο «idéologie» [Destutt de Tracy, *Éléments d'idéologie*, Paris, 1801-ὡς 1815] «ιδεαλογία», αὐτόθι.

